

УТИЦАЈ НИКОНОВСКО-ПЕТРОВСКИХ РЕФОРМИ НА СРПСКО БОГОСЛОВЉЕ И ПРОСВЕТУ

Бранко Радовановић*
Епархија шабачка

Апстракт: Рад има за циљ да нам прикаже како су црквено – политичке реформе у Русији током 17. и 18. века утицале на стање у Српској Цркви. Реформе које је спровео Никон, руски Патријарх, имале су одјека и у Српској Цркви. Цар Петар Велики допринеће развоју просвете код Срба. Многи Срби, током 18. века, боравили су на школовању у Русији, а међу њима најпознатије име је Јован Рајић. Неки Срби су се били настанили у Русији и тамо имали значајну улогу у црквено-политичком животу.

Кључне речи: Патријарх Никон, цар Петар Велики, развој просвете, Јован Рајић

Увод

Период 17. и 18. века у Русији везује се за две личности: Патријарха Никона и цара Петра Великог. Њихова имена су синоним за реформе у Руској Цркви. Међутим, како је Русија тада била моћна држава, неминовно је било да се те реформе одразе и на живот Српске Цркве и српског народа. Веома је значајно приказати каква је утицај оставила Никонова реформа у Српској Цркви. Неопходно је објаснити улогу Патријарха Гаврила Рајића и Дамаскина

* radovanovicbranko7@gmail.com.

Хиландарца. Пославши руске учитеље Србима, Петар Велики је дао огромни значај развоју просвете код Срба. Међутим, кроз 18. век многи Срби се школују у Русији, а многи се и настањују у Русији. Разматрајући личност Јована Рајића треба видети какав је на њега утицај оставио боравак у Русији и како се све то рефлектовало на његов богословско-друштвени рад у Србији. Срби, који су се настанили у Русији, имали су улогу да повезују две словенске земље, али и да кроз свој утицај, који су остварили у Русији, чувају исконско православље.

Утицај Никонових реформи на дешавања у Српској Цркви у 17. веку

Реформе које је предузео Никон, Патријарх руски, представљају прекретницу у Руској Цркви, јер оне не само да су обележиле 17. век, већ се њихова актуелност наставила кроз 18, 19. и 20. век. Никон, у свету Никита, је био мирски свештеник, који се по упокојењу своје деце замонашио. Дobar однос са царем Алексејем Михаиловичем¹ почео је да гради од када је постао игуман Новоспасовског манастира, који се налази у Москви. Са места новгородског Митрополита, Никон је изабран за Патријарха руског 1652. године.

Реформе које је спровео Патријарх Никон имале су за циљ да се постигне богослужбена једнообразност са гркофоним црквама. У низу реформи кључно место заузимају: поклон до појаса, а не колопреклоњење; чињење крсног знака са три, а не са два прста; реформа руских богослужбених књига, по узору на грчку богослужбену праксу. Године 1655. одржан је сабор у Москви, уз присуство антиохијског Патријарха Макарија, који је усвојио служебник преведен са грчког. Реформе у Руској Цркви су проузроковале старообреднички раскол, који су покренули тзв. ста-

---

¹ Патријарх Никон је почео да увећава патријаршијске поседе и замењивао је цара када је овај одсуствовао. Цар је био незадовољан патријарховим понашањем и почео је да му оспорава титулу „Велики Гасудар“, одбијао је да посећује његова богослужења. Све ово је довело до Никоновог напуштања патријаршијског трона 1660. Патријарх је провео последње дане у Белозерском манастиру, где се и упокојио 1681. године. Сф. Мајендорф Ј. (1998), *Православна Црква јуче и данас*, Београд, 92–93.

рообредци² са намером да сачувају и упражњавају дониконовску богослужбену праксу.³

Никонове реформе имале су утицај и на дешавања у Српској Цркви. Још немамо неку добру студију⁴ која се бави односом Патријарха српског Гаврила Рајића и Патријарха Никона, и која би са историјским чињеницама до детаља објаснила њихов однос. Непотврђена су мишљења неких историчара да је Гаврило Рајић био безусловни присталица Никона и његових реформи. Међутим, неоспорно је да је Никон искористио боравак Гаврила Рајића у Русији и умолио га да се потпише на *Скрижаљу* и да својим потписом да допринос реформама Патријарха Никона. Гаврило Рајић је имао намеру да се настани у Русији, али је касније одустао.⁵ Постоје историјске тврдње да му је било понуђено и место руског Патријарха.

Дамаскин Хиландарац је личност кроз коју најбоље сагледавамо однос према Никоновој реформи, и видимо да је старообредна пракса имала присталица и међу Србима. Наиме, Дамаскину је суђено од стране грчких старца због поштовања старих богослужбених руских књига⁶ и због двопрсног крсног знамења.⁷ Атонски старци су на збору прогласили Дамаскина за јеретика. Он је био натеран да руске књиге баци у ватру, дуго се опирао, али је на крају заплакао и бацио књиге у ватру. Потом је био дат Турцима и дуго времена је провео у заточењу. Дамаскин се упокојио почетком седамдесетих година 17. века.⁸

² Један од главних разлога незадовољства старообредаца је у томе што је Никон покушао путем писмених забрана наметнути ревизију богослужбене праксе. Сф. Милановић Ј. (2006), „Богослужбени језик Српске Цркве“, *Лојос*, Београд, 200–201.

³ Никон је желео да створи православну културу и томе се учио од Грка. Он није хтео да од Руске Цркве створи Грчку, већ да Грке превазиђе у православљу, као што је и цар Петар желео да превазиђе Швеђане у војној вештини. Сф. Зизикин М. В. (2007), *Патријарх Никон – његове државне и канонске идеје I*, Краљево, 21.

⁴ О боравку Патријарха Гаврила Рајића у Русији говори студија проте Стевана Димитријевића. Сф. Димитријевић С. (1900), „Одношаји пећких патријараха с Русијом у XVII веку“, *Глас Српске краљевске академије*, LVIII, 37, Београд, 233–270.

⁵ Слијепчевић Ђ. (2002), *Историја Српске Православне Цркве I*, Београд, 238–239.

⁶ Богдановић Д. (1980), *Историја старе српске књижевности*, Београд, 259.

⁷ У време суђења Дамаскину Хиландарцу, Арсеније Суканов је, као изасланик руског цара, имао задатак да путујући кроз хришћанске земље испита правоверје на Истоку. И он сам говори о суђењу Дамаскину Хиландарцу, и каже да је и он имао неприлике због тога како се крстио. Сф. Бошков М. (1997), „О Дамаскину Хиландарцу и руским књигама у његовом животу и раду“, *Зборник Мајнице српске за славистику*, 52, Нови Сад, 71.

⁸ Као Дамаскинов ученик помиње се Захарија. Он је заједно са својим духовником пропатио од грчких старца због поштовања старих руских књига. Сф. Бошков М., „О Дамаскину Хиландарцу и руским књигама у његовом животу и раду“, 72.

Црквено-политичке реформе Петра Великог и његов допринос развоју просвете код Срба у 18. веку

Петар Велики представља личност која је обележила 18. век у Русији. Поред политичких реформи, он се заинтересовао и за реформу Цркве. Када се упокојио Патријарх Адријан, цар је одмах забранио избор новог Патријарха.⁹ Вођен жељом да државу и Цркву уреди према западном моделу, он доноси одлуку да Црквом управља колективно тело – Синод. Теофан Прокопович¹⁰, најзначајнија богословска личност тога времена, саставио је *Духовни рејуламент* 1721. године. *Духовни рејуламент* имао је за циљ да се реорганизује Руска Црква. Уместо Патријарха управу је преузео Синод, а временом ће оберпрокуратор, представник државе, заузети главно место у Синоду. Регулација је донео многа правила, која су се тичала свештенства, монаштва, једном речју целе Руске Цркве.¹¹

Како су аустријске власти тежиле унијаћењу Срба, Митрополит Мојсије Петровић је умолио руског цара Петра Великог да пошаље два учитеља и црквену милостињу, јер ако не дођу руски учитељи српски народ ће бити поунијађен и упропашћен.¹² Ова прва молба Митрополита је остала без одговора, али ће Митрополит бити упоран у свом мољењу руског цара и цар Петар¹³ ће донети одлуку да Србима упути Максима Суворова, синодалног преводиоца, за учитеља. У Карловцима отвара „славјанску школу“, али није имао пуно успеха. Једно време се преселио у Бео-

⁹ Бремер Т. (2012), *Крст и Кремљ*, Београд, 47.

¹⁰ Теофан Прокопович се школовао у латинско–пољским школама и у Риму. У Кијевској духовној академији је био предавач, а потом и ректор. Године 1718. изабран је за Епископа. Он се залагао за оснивање богословских школа, које би биле по моделу на колегијум Светог Атанасија у Риму. Cf. Вукашиновић В. (2010), *Српска барокна теологија*, Врњци – Требиње, 25–27.

¹¹ Костић М. (1952), „Духовни регуламент Петра Великог (1721) и Срби“, Прилог историји нашег рационализма, *Зборник радова института за проучавање књижевности*, 17, Београд, 63.

¹² Радојичић Н. (1911), „Браћа Суварови српски учитељи“, *Школски гласник*, 3, Нови Сад, 35–36.

¹³ У већ поменутом раду Радојичић разматра и то да су Срби знали да је Петар присталица западне културе и просветитељства, али су знали и да је наклоњен словенству. Срби су за опстанак у Аустрији морали примити тековине и идеје западне културе, али нису желели да то буде кроз унију. Cf. Радојичић Н., „Браћа Суварови српски учитељи“, 36.

град и ту основао школу, али како није имао успеха, вратио се у Карловце и ту основао школу, која ће радити веома успешно и имати велики број ученика.¹⁴ Брат Максима Суворовог ће основати богословску школу у Араду.

За време Викентија Јовановића, наследника Мојсија Петровића, наставиће се тенденција довођења руских учитеља. Тако 1733. долази Емануил Козачински са групом руских учитеља. Он ће обављати дужност ректора свих школа Београдско-карловачке митрополије, али због рата са Турцима 1738. напушта Србију.

Доласком Максима Суворова код Срба почиње русификација српске богослужбене праксе. Сам Суворов се залагао за укидање локалних литургијских обичаја. Русификацији српског богослужења највише је допринео Митрополит Викентије Јовановић кроз своја *Монашка и Свешћеничка правила*. За увод својих *Свешћеничких правила* преузео је део из *Духовној рејуламенџа* Петра Великог.¹⁵ У својим *Монашким правилима* из 1733. године, он прописује да свештеници и ђакони врше богослужења и Свете тајне на основу Службеника и Требника московских издања.¹⁶ У правилима Викентија Јовановића се јасно указује да су образац за богослужбену праксу руске штампане књиге. И Павле Ненадовић у свом делу *Воља и указ* потврђује важење Викентијевих правила.¹⁷ Будући да су отворане „славјанске“ школе и да руске богослужбене књиге преовлађују, то ће довести до тога да ће Срби прихватити руску редакцију словенског (рускословенски) и она је остала у употреби до наших дана.¹⁸

У периоду 18. века руски утицај на српско богословље је посебно изражен кроз школовање Срба на Кијевској духовној академији¹⁹. Професор Мирко Јовановић, у својој студији на ову тему,

¹⁴ Радојичић Н., „Браћа Суварови српски учитељи“, 56–57.

¹⁵ Од времена Мојсија Петровића се јавља тежња да се уреди црквени живот. Да би се избегао унијатски утицај, Срби се окрећу руском моделу за уређење црквеног живота, а то је био *Духовни рејуламенџ*. Већ после објављивања он се појављује у Београдској и Карловачкој митрополији. Многи митрополити, епископи и игумани имали су га у својој библиотеци. Сф. Пузовић В. (2014), „Утицај Духовног регуламента (1721) на Свешћеничка и Монашка правила митрополита београдско-карловачког Вићентија (Јовановића)“, *Зборник Матице српске за историју*, 90, Нови Сад, 39.

¹⁶ Руварац Д. (1903), „Правила Митрополита Викентија Јовановића и Павла Ненадовића за протопрезвитере“, *Српски Сион*, 9;10, Нови Сад, 274–275.

¹⁷ Вукашиновић В. (2012), *Српско бојослужење*, Врњци – Требиње, 108–109.

¹⁸ Ранковић З. (2012), „О речницима црквенословенског језика у Срба“, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати* (ур. Б. Шијаковић), књ. 12, Београд, 142.

¹⁹ Радови који се тичу боравка Срба на школовању у Русији у 18. веку, нису ве-

истиче да се у периоду 18. века на Кијевској духовној академији школовало 65 Срба.²⁰ Међу дипломцима Кијевске академије 18. века истичу се Дионисије Новаковић и Јован Рајић...

Дионисије Новаковић је потицао из свештеничке породице. У Кијев на школовање је отишао 1726. Кијевску духовну академију је завршио 1737. са похвалама. По повратку из Русије добио је посао професора у новосадској Латинско-словенској школи. Новаковић је извршио модернизацију и реорганизацију школе по моделу на Кијевску духовну академију. Када је напустио Нови Сад, Дионисије Новаковић је боравио у Будиму. Године 1749. изабран је за Епископа будимског и на трону Будимског епископа остаће до своје смрти 1767. у Сент Андреји. Дионисије Новаковић је био под утицајем просветитељства и највише је волео да беседи са амвона. Његово најзначајније дело је *Ейиџон*, која се сматра првом литургијом код Срба и било је највише превођено дело код Срба у 18. веку, а друго његово дело по значају је његов *Катихизис-Проедија*. У Кијевској духовној академији је усвојио форме побожности, које су биле под утицајем римокатолицизма. Тако је он прихватио учење о безгрешном зачећу Дјеве Марије.²¹

Јован Рајић је рођен у Сремским Карловцима 1726. По завршетку школовања у Сремским Карловцима, похађао је језуитску гимназију у Коморану.²² На Кијевској духовној академији се школовао од 1753. до 1756.г.²³ Када се вратио у Сремске Карловце постављен је за професора Латинске школе, а 1762. одлази на двор Викентија Јовановића Видака, у Темишвар. Из Темишвара долази у Нови

ома бројни у српској периодици. Истичу се радови: Руварац Д. (1905), „Два српска калуђера у Русији 1757. године“, *Српски Сион*, XV, 11, Нови Сад–Сремски Карловци, 295–299; Прибићевић В. (1905), „Срби питомци кијевске академије у времену од 1721–1762“, *Богословски гласник*, г. IV, књ. VII, С. Карловци, 248–252;

Радојичић Н. (1913), „Кијевска академија и Срби“, *Српски књижевни гласник*, 31, Београд, 668–673; Јовановић М. (1926), „Срби у руским духовним школама у 18. веку“, *Црква и животи*, 1–2, Скопље, 16–30.

²⁰ Јовановић М., „Срби у руским духовним школама у 18. веку“, 30.

²¹ Радојичић Н., „Кијевска академија и Срби“, 670–671; Прибићевић Валеријан, „Срби питомци Кијевске духовне академије у времену 1721–1762“, 669–670; Ђурђевић Петар (2010), „Два века Гимназије Јован Јовановић Змај у Новом Саду“, *Виноград Господњи*, 8, Нови Сад, 17; Маринковић Б. (2013), „Скица за три портрета“, у *Зборнику Очување националног идентитета захваљујући прожимању култура; Дојринос првих универзитетских школованих Срба на истоку и западу Европе у 18. веку*, Београд, 58–68.

²² Вукашиновић В., *Српска барокна теологија*, 31–32.

²³ Пузовић П. (1996), „Како је настао катихизис Јована Рајића“, *Теолошки погледи*, 1–4, Београд, 67.

Сад и од Мојсија Путника бива постављен за професора богословља. Године 1770. Рајић улази у сукоб са Митрополитом Јованом Георгијевићем и због тога је даљи његов цео живот до смрти био испреплетан сукобима са владикама.²⁴ У манастиру Ковиљу 1772, Рајић је замонашен од стране Мојсија Путника, а 1781. одбио је епископски чин. После сукоба са Јосифом Јовановићем Шакабендом одузет му је чин архимандрита, али је враћен на Темишварском сабору 1790. Јован Рајић се упокојио 1801. године.²⁵

Јован Рајић је, поред професорске функције коју је обављао, допринео и развоју црквене просвете на територији Аустроугарске као аутор плана и програма за оснивање Карловачке богословије. Као најбоље и најзначајније Рајићево дело сматра се *Теолошко шело*, међутим, овај рад никада није штампан, јер су били упитни неки теолошки Рајићеви ставови. Неоспорно је да је на Рајића огроман утицај оставио Теофан Прокопович и кроз овај Рајићев рад се види како су прозападно богословски орјентисани црквени ставови Прокоповича и других „руских реформатора“ продирали у српско богословље, али видимо и једну неверљивост и цензуру Српске Цркве таквих ставова и учења.²⁶

Као Рајићев допринос српској богословској науци²⁷ истичу се његова дела: *Велики Катихизис*, који је настао 1774. и *Мали Катихизис*, који је настао 1775, а представља скраћену верзију *Великог Катихизиса*²⁸. Марија Терезија је захтевала да се за школске потребе православних напише Катихизис. После разматрања и одбијања

²⁴ Пузовић П., „Како је настао катихизис Јована Рајића“, 68; Вукашиновић В., *Српска барокна теологија*, 35–36.

²⁵ За детаљнији опис Рајићевог живота погледати: Војновић С. (1997), „Хронологија живота и рада Јована Рајића“, у: *Зборник Јован Рајић – животи и дело* (ур. Марта Фрајнд.), Београд, 7–27.

²⁶ Анализирајући Рајићево дело *Теолошко шело*, Владимир Вукашиновић истиче да дела Теофана Прокоповича јесу присутна у овом делу, али на маргинама и као појашњења. Он се слаже да је утицај Прокоповича присутан у његовој теологији, али да се он, ипак, пренаглашава. Cf. Вукашиновић В., *Српска барокна теологија*, 67.

²⁷ Сведоци смо да и данас, у 21. веку, не постоји консензус о значају и доприносу Рајића богословској науци. Драгана Грбић, докторанд Филолошког факултета у Београду и аутор многих студија о Јовану Рајићу, склона је тврдњама да су Рајићеви богословски радови компилаторског карактера, неки су преводи, а врло мали део је његов оригинални рад. Овакве тврдње налазимо још код Димитрија Руварца у 19. веку. Владимир Вукашиновић, професор Богословског факултета у Београду, у својој докторској дисертацији истиче Рајићеве методе, приступе изворима и труд за теолошку оригиналност. Cf. Грбић Д. (2007), „Јован Рајић. Књижевноисторијски портрет“, *Годишњак – Кашедрa за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, III, Београд, 96 ; Вукашиновић В., *Српска барокна теологија*, 66–68.

²⁸ Вукашиновић В., *Српска барокна теологија*, 51.

разних Катихизиса (Петра Могиле, Захарија Орфелина) Марија Терезија је покушала да наметне свој Катихизис. Како у Катихизису нису постојала јасна разликовања између римокатолика и православних, Синод је одбио овај Катихизис²⁹. Јован Рајић је саставио Катихизис пре рока који је био постављен од царице. Упитно је који је Катихизис користио као основу.³⁰ Како је Рајићев Катихизис био штампан у Бечу, у њега су биле унете неке измене, па је 1778. повучен из употребе. Године 1791, за време Стратимировића, враћен је у употребу и користио се до 1860. године.³¹

Поред школовања у Русији и одласка у Русију ради прикупљања милостије, у 18. веку поједини Срби, који су се настанили у Русији, обављали су значајне црквене и политичке функције. Као сведочанство овога налазимо рад уваженог професора Мирка Јовановића на тему „Како је Србин бранио православље усред православне и царске Москве“.³² За време царице Јелисавете Петровне, у периоду 1751–1753, на хиљаде банатских Срба се одселило у Русију и населило тамо области Нову Србију и Славено-Србију. Међутим, још за време Петра Великог, многи Срби су заузимали значајан положај у руској држави и Цркви. То су: Сава Владисављевић Рагузински, адмирал Змајевић, суздаљски Митрополит Јефрем Јанковић, Архимандрит Петар Смелић и други.³³

²⁹ Јован Рајић у свом делу *Историја катихизма* истиче да је због одбијања Синода да се прихвати царичин Катихизис био дат рок Синоду да за 23 дана састави нови Катихизис, или, у супротном, ће царичин Катихизис бити одштампан у десет хиљада примерака и подељен народу. Cf. Рајић Ј. (1883), *Историја катихизма православних Србаља у царским државама*, превод – Штампарија браће Јовановић, Панчево, 45.

³⁰ Катихизис је подељен на три дела: о вери, љубави и нади. Овде видимо римокатоличку поделу, јер је код православних љубав на трећем, а не на другом месту. Подела и број грехова је исти као у Канизијевом Катихизису, а црквене заповести су распоређене као у Могилином. Cf. Пузовић П., „Како је настао катихизис Јована Рајића“, 72–73.

³¹ Јован Рајић је приредио и *Монашка правила*, која су објављена за време Викентија Јовановића Видака 1779. године.

³² Јовановић М. (1938), „Како је Србин бранио православље усред православне и царске Москве“, *Хришћанско дело*, IV, 2, Скопје, 135–138.

³³ У време боравка у Русији Јована Рајића, у Русији су боравили и делали два српска монаха: јеромонах Јефрем из манастира Ораховица у Славонији, и монах Исидор Дамјановић. Јеромонах Јефрем се школовао у Саксонији, Паризу, Италији и Пруској и био је постављен за професора Московског универзитета. Од њих двојице остала су два писма, која су из Русије упутили Павлу Ненадовићу. Године 1797. у Русији је боравио и монах Иринеј Александровић, јерођакон хоповски. Cf. Руварац Д. (1905), „Два српска калуђера у Русији 1757. године“, *Српски Сион*, XV, 11, Нови Сад – Сремски Карловци, 295–299.

Првих година осамнаестог века Архимандрит Петар Смелић обављао је дужност игумана Симоновог манастира у Москви. Архимандрит Петар Смелић је као изузетно утицајна личност позивао у Русију представнике поробљених Срба и настојао да их повеже са најважнијим Русима. Тако је у Русију 1704. године долазио пуковник Пантелија Божовић и при састанцима са Русима истицао да су Срби и Руси једне вере и да су Срби спремни да служе великом Господару, алудирајући на Петра Великог. Видимо да пуковник Божовић истиче јединство у вери српског и руског народа, али и спремност да Срби политички буду под руским политичким окриљем. Петар Велики је усмерио Русију ка западним утицајима. Будући да је реформисао војску, државу и Цркву према западним моделима, многи „западњаци“ су се населили у Русију. Веома је била позната немачка четврт у Москви и из ње су се шириле црквено-реформаторске идеје.³⁴

Занимљив је опис једног догађаја у коме је суђено лекару Димитрију Тверитинову. Димитрије Тверитинов је био угледни московски лекар и ширио је реформаторске црквене идеје, које је усвојио од немачких протестаната. На суђење Тверитинову био је позван и Архимандрит Петар Смелић. Он је сведочио како му је Митрополит Јефрем, некада Епископ мухачки, а потом Суздаљски митрополит у Русији, испричао догађај везан за пуковника Пантелију Божовића и лекара Тверитинова. Наиме, Божовић је боравећи у Русији имао стан у кући у којој је живео и Тверитинов. Божовић је говорио да је у Москви видео горе иконоборство него код лутерана и калвиниста и да је у Русији почела нека нова јерес. За Тверитинова каже да је хулитељ и тешки јеретик и да он одбацује иконе и свештенство. Код Тверитинова су се скупљали многи ученици немачке школе и пуковник Божовић, револтиран учењем које се ту проповеда, једно вече је ушао са сабљом и све их истерао напоље и забранио им да се ту окупљају. Угледни руски лекар се бранио речима да је у Русији слобода вере и да свако може да верује како хоће. Са Тверитиновим, по наредби Митрополита Јефрема, религиозно-политичке разговоре је водио и Архимандрит Петар Зелић, али без успеха.³⁵

Срби, који су под притиском унијаћења и тешког живота дошли у Русију, успели су да дођу на значајне позиције и да штите православље у „Трећем Риму“. Видимо, да су Архимандрит Смелић и

---

³⁴ Јовановић М., „Како је Србин бранио православље усред православне и царске Москве“, 137.

³⁵ *Исто*, 138.

Митрополит Јефрем, чврсто остали противници реформаторских идеја и да је богословље Срба, који бораве у Русији, било антиреформаторско, мада знамо да је почетком 18. века руско богословље под јаким утицајем како католичког тако и протестантског учења. Најбољи примери руског богословља на почетку 18. века су Стефан Јаворски и Теофан Прокопович. Стефан Јаворски је по укидању патријаршије био управник патријаршијске канцеларије, али није био дословни присталица реформи Петра Великог.³⁶ Теофан Прокопович, Митрополит у Санкт Петербургу, саставио је *Духовни регуламент* којим је управа Руске Цркве поверена Синоду. Прокопович је у Регуламент унео многе своје идеје, будући да је био под протестантским утицајем, желео је да удовољи Петру Великом.³⁷ Дакле, у овом времену почетком 18. века, Русија је под јаким утицајем западних идеја и реформи, како политичких тако и црквених. Богословље руско је препуно како католичких, тако и протестантских идеја, али занимљиво да је Србима, коју су тада живели у Русији, такво богословље старо и да га сматрају нецрквеним.

Закључак

Утицај никоновско–петровских реформи је јако присутан у српском богословљу и просвети 17. и 18. века. Неоспорно је да је у време реформи Патријарха Никона у Русији боравио српски Патријарх Гаврило Рајић. Он се својим потписом сагласио са Никоновим реформама, али колико је у то време био присталица Никонових реформи не може се са сигурношћу утврдити. Међутим, личност која је активније била укључена у Никоново реформаторско питање је монах Дамаскин Хиландарац. Њему је суђено од стране грчких стараца због поштовања староруских богослужбених књига и он их је морао бацити у ватру. Дамаскин Хиландарац је имао и своје ученике, који су такође пропатили због поштовања староруских богослужбених књига и богослужбене праксе.

Тешко стање српског народа и унијатски притисак током 18. века довео је до тога да међу Србе дођу руски учитељи. Највише успеха остварили су Максим Суворов и Емануил Козачински. Они ће оснивати школе, али ће се залагати и за укидање и реформаци-

---

³⁶ Бремер Т., *Крст и Кремљ*, 47.

³⁷ Флоровски Г. (2008), *Пушеви руског богословља*, Нови Сад, 97.

ју локалних богослужбених обичаја. Многи Срби одлазе у Русију на школовање и тамо усвајају тадашње западне тенденције, које су биле присутне у руском богословљу. Најзвучнија имена су Јован Рајић и Дионисије Новаковић. Јован Рајић је аутор *Великої и Малої Кашихизиса*, али и дела под називом *Теолошко шело*, које због упитних богословских ставова није штампано. Дионисије Новаковић је аутор *Еѣиѣона*, прве литургике код Србе. Период 18. века одликује и боравак Срба, који су се настанили у Русији. Међу њима су најпознатији били: Сава Владисављевић Рагузински, адмирал Змајевић, суздаљски Митрополит Јефрем Јанковић, Архимандрит Петар Смилић. Они су узимали значајну улогу у црквено-политичком животу Русије и били су актери многих значајних догађаја.

* * *

Библиографија:

Богдановић, Д. (1980), *Историја старе српске књижевности*, Београд.

Бошков, М. (1997), „О Дамаскину Хиландарцу и руским књигама у његовом животу и раду“, *Зборник Матице српске за славистику*, 52, Нови Сад, 69–85.

Бремер, Т. (2012), *Крст и Кремљ*, Београд.

Војновић, С. (1997), „Хронологија живота и рада Јована Рајића“, у: *Зборник Јован Рајић — животи и дело* (ур. Марта Фрајнд.), Београд, 7–27.

Вукашиновић, В. (2010), *Српска барокна теологија*, Врњци – Требиње.

Вукашиновић, В. (2012), *Српско бојослужење*, Врњци – Требиње.

Грбић, Д. (2007), „Јован Рајић. Књижевноисторијски портрет“, *Годишњак – Кашегра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима*, III, Београд, 91–153.

Димитријевић, С. (1900), „Одношаји пећких патријарха с Русијом у XVII веку“, *Глас Српске краљевске академије*, LVIII, 37, Београд, 233–270.

Ђурђевић, Петар (2010), „Два века Гимназије Јован Јовановић Змај у Новом Саду“, *Виноград Господњи*, 8, Нови Сад, 18–20.

Зизикин, М. В. (2007), *Патријарх Никон – његове државне и канонске идеје I*, Краљево.

Јовановић, М. (1926), „Срби у руским духовним школама у 18. веку“, *Црква и живош*, 1–2, Скопље, 16–30.

Јовановић, М. (1938), „Како је Србин бранио православље усред православне и царске Москве“, *Хришћанско дело*, IV, 2, Скопље, 135–138.

Костић, М. (1952), „Духовни регуламент Петра Великог (1721) и Срби“, Прилог историји нашег рационализма, *Зборник радова институција за проучавање књижевности*, 17, Београд, 61–91.

Мајендорф, Ј. (1998), *Православна Црква јуче и данас*, Београд.

Милановић, Ј. (2006), „Богослужбени језик Српске Цркве“, *Логос*, Београд, 189–208.

Маринковић, Б. (2013), „Скица за три портрета“, у *Зборнику Очување националног идентитета захваљујући прожимању култура; Допринос првих универзитетских школованих Срба на истоку и западу Европе у 18. веку*, Београд, 57–93.

Прибићевић, В. (1905), „Срби питомци кијевске академије у времену од 1721–1762“, *Богословски гласник*, г. IV, књ. VII, С. Карловци, 248–252.

Пузовић В.,. (2014), „Утицај Духовног регуламента (1721) на Свештеничка и Монашка правила митрополита београдско-карловачког Вићентија (Јовановића)“, *Зборник Матице српске за историју*, 90, Нови Сад, 37–54.

Пузовић, П. (1996), „Како је настао катихизис Јована Рајића“, *Теолошки погледи*, 1–4, Београд, 67–74.

Радојичић, Н. (1911), „Браћа Суварови српски учитељи“, *Школски гласник*, 3, Нови Сад, 35–38

Радојичић, Н. (1913), „Кијевска академија и Срби“, *Српски књижевни гласник*, 31, Београд, 668–673.

Рајић, Ј. (1883), *Историја катихизма православних Србаља у царским државама*, превод – Штампарија браће Јовановић, Панчево.

Ранковић, З. (2012), „О речницима црквенословенског језика у Срба“, *Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати* (ур. Б. Шијаковић), књ. 12, Београд, 142–146.

Руvaraц, Д. (1903), „Правила Митрополита Викентија Јовановића и Павла Ненадовића за протопрезвитере“, *Српски Сион*, 9;10, Нови Сад, 273–277; 298–301; 328–330.

Руварац, Д. (1905), „Два српска калуђера у Русији 1757. године“, *Српски Сион*, XV, 11, Нови Сад – Сремски Карловци, 295–299.

Слијепчевић, Ђ. (2002), *Историја Српске Православне Цркве I*, Београд.

Флоровски, Г. (2008), *Пушеви руској бојословља*, Нови Сад.

Примљено: 15. 2. 2016.

Исправљено: 3. 3. 2016.

Одобрено: 25. 3. 2016.

ВЛИЯНИЕ НИКОНОВСКОЕ-ПЕТРОВСКИХ РЕФОРМ НА СЕРБСКОЕ БОГОСЛОВИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ

Бранко Радованович

Епархия шабацкая

Резюме: Цель этой работы показать как церковно-политические реформы в России, в 17 и 18 веке, влияли на положение в Сербской Церкви. Реформы проведены русским патриархом Никоном отразились и на Сербскую Церковь. Царь Петр Великий повлияет на развитие образования у сербов. Многие сербы в 18 веке получали образование в России. Самый известный между ними был Йован Райич. Некоторые сербы остались жить в России и там активно участвовали в церковно-политической жизни.

Ключевые слова: Патриарх Никон, Царь Петр Великий, развитие образования, Йован Райич.

THE INFLUENCE OF PATRIARCH NIKON AND EMPEROR PETER'S REFORMS ON SERBIAN THEOLOGY AND EDUCATION

Branko Radovanović

Diocese of Šabac

Summary: This paper aims to show us how the church and political reform in Russia during the 17th and 18th centuries influenced the situation in the Serbian Church. The reforms conducted by Nikon, the Russian Patriarch, had echoes in the Serbian Church. Emperor Peter the Great contributed to the development of education among the Serbs. Many Serbs during the 18th century were studying in Russia, among them the most famous was Jovan Rajić. Some settled in Russia and they had a significant role in ecclesiastical and political life.

Key words: Patriarch Nikon, Emperor Peter the Great, the development of education, Jovan Rajić.